

Högre utbildning och demografisk förändring – kommentar till en studie av Rolf Ohlsson

Syftet med Rolf Ohlssons studie *Högre utbildning och demografisk förändring* (Ekonomisk-historiska föreningen, Lund 1986, 280 s) är "att beskriva och förklara en specifik historisk utveckling, nämligen den kvantitativa förändringen av det svenska högskoleväsendet under perioden 1923-1975" (Ohlsson [1986]). Arbetet ingår i ett projekt som avkastat två andra publikationer: Nilsson [1984] *Studiefinansiering och social rekrytering 1923-1975* och Pettersson [1983] *Ingenjörsutbildning och kapitalbildning 1933-1973*.

Det är lätt att instämma med författaren i att ämnet är föga utforskat trots att tillträdet till högre studier varit ett omvälvande drag i den svenska 1900-talsutvecklingen. Medan högre studier endast bedrevs av ett exklusivt fåtal, 1,5 procent av alla 20-åringar skrevs in 1923, påbörjade en fjärdedel av ungdomarna universitetsstudier mot slutet av 60-talet, 23 procent av alla 20-åringar år 1968.

Ny empirisk information

Ohlsson konstruerar statistiska serier för perioden 1923-1975 över första gången nyinskrivna studerande vid det svenska universitets- och högskoleväsendet, antalet examina från gymnasier, samt övergångsfrekvenser till högre utbildning beräknade dels som total kohortövergångsfrekvens, dels som tvärsnittövergångsfrekvens. Det arbete som har lagts ned för att ta fram dessa serier är betydande och redovisas utförligt i appendix. Som exempel kan nämnas att enbart för Lunds universitet bearbetades studentmatriklar för nyinskrivna vid humanistisk, teologisk, naturvetenskaplig samt juridisk fakultet

Ekon dr SIV GUSTAFSSON är verksam vid Arbetslivscentrum i Stockholm.

för vart och ett av åren 1923-1955. Motsvarande arbete har gjorts för övriga universitet och högskolor. Därtill har tryckt såväl som otryckt information från statistiska centralbyrån granskats.

Det empiriska arbetet ger ny och intressant information. Den stora utbildningsexpansionen beror till största delen på att andelen som gått vidare från det obligatoriska skolväsendet till gymnasier har ökat från 8 procent till 50 procent. Övergångsfrekvenserna till högre utbildning uppvisar markanta svängningar med för manliga studenter toppnoteringar 1933 (85 procent) och 1968 (85 procent) samt bottennoteringar under krigsåren (56 procent år 1941). Mönstret för kvinnliga studenter är detsamma fastän det ligger på en lägre nivå och uppvisar något större relativa svängningar.

Utbildningsexpansionen – en världslös inflation?

Ohlsson för fram följande förklaringsmodell för utvecklingen av den högre utbildningen: Det är individens efterfrågan på utbildning som har varit avgörande. Utbyggnaden av undervisningsinstitutionerna följer den ökande efterfrågan. I ett slående diagram visar han hur den stora kohorten av 40-talister följts av reformer på grundskolans, gymnasiet och den högre utbildningens områden allt efter som kohorten uppnått 7, 16 och 20 års ålder. Individerna utbildar sig för att konkurrera ut sina kohortkamrater och komma i åtnjutande av jobb inom det högre segmentet, tjänstemannasektorn. Utbildningen sorterar fram individer. Företagen är inte intresserade av de kunskaper som individerna förvärvat genom utbildningen. Huvudsaken är att utbildningssystemet rangordnat dem rätt efter deras inneboende kapacitet.

Det vi har observerat under 1900-talet är en "instabil och självgenererande ut-

bildningsinflation". Kohorternas storlek är en viktig förklaringsfaktor för utbildningsinflationen. I stora kohorter kommer fler att finna det viktigt att skaffa sig utbildning eftersom arbetsmarknadsutsikterna för unga människor försämras för stora kohorter.

Slutsatsen blir densamma som Ivar Berg [1970] förfäktade i *The Great Training Robbery*, nämligen att utbildningsinflationen lurat människor att åsamka sig själva och samhället stora förluster genom onödigt utbildning.

Utbildningsexpansionen – en värdefull kapitaluppyggnad?

Den ortodoxa nationalekonomin, för att använda en term som myntats av Glen Cain [1976], har en helt annan syn på utbildningens roll. Utbildningen kommer till stånd endast om den höjer värdet av den utbildades marginalproduktivitet så mycket som motsvarar investeringen. Om arbetsgivarna inte efterfrågar utbildad arbetskraft till löner som medger en kostnadstäckande utbildningsinvestering kommer färre att utbilda sig så att avkastningen kan öka igen upp till en kostnadstäckande nivå. Utbildningsexpansionen har varit en kapitaluppyggnad av liknande slag som investeringar i vägar, byggnader och maskiner och har varit en verkligt bidragande faktor i levnadsstandardökningen under seklet.

Ohlsson förkastar humankapitalteorin (s 64): "även när det gäller att förklara den svenska högskoleutvecklingen, vilar en humankapitalteoretisk modell på bräcklig empirisk grund. Avkastning på utbildningsinvesteringar, som utgör ett centralt element i humankapitalteorin, förefaller inte ha varit en grundläggande eller ens en viktig faktor bakom de förändringar i tillströmningen till det svenska universitet och högskolan, som kan noteras för tiden 1923–1968. Under en av delperioderna – mellankrigstiden – finner vi höga och stabila internräntor, samtidigt som tillströmningen visar en benägenhet att avta, åtminstone om vi utgår från övergångsfrekvenserna. Under en annan av delperioderna – 1956–1968 – befinner sig internräntorna på samma höga och stabila

nivå som under mellankrigstiden, trots att tillströmningen under denna period ökat på ett i det närmaste explosionsartat sätt."

Stabila internräntor och ökad tillströmning behöver inte strida mot synen på utbildning som en produktiv investering. En sådan utveckling blir följden om efterfrågan på det humankapital som genereras av utbildningen håller jämna steg med utbudet.

Internräntan på akademisk utbildning sjunker

Jag har sammanställt några beräkningar av internräntor och Ohlssons serie över första gången nyinskrivna i en tabell. Den explosionsartade ökningen av universitetsstudierande kom i perioden 1958–1967. Ohlsson presenterar internränteberäkningar för dessa båda år som är i stort sett lika stora. Efter 1967, som är det sista året för vilket Ohlsson beräknat internräntan på utbildning, har såväl tillströmningen till högre studier som de relativa lönerna för långtidsutbildade sjunkit drastiskt. Den drastiska minskningen av utbildningens lönsamhet i Sverige tycks sakna motsvarighet i USA. Se *Tabell 1*.

Internräntorna på utbildning fortsätter alltså att minska speciellt för tjänstemän i offentlig tjänst sedan mitten av 1960-talet. Enligt Ohlssons serier började såväl övergångsfrekvenserna för manliga och kvinnliga studenter som det totala antalet nyinskrivna att minska från 1969. Minskningen har varit speciellt kraftig för gymnasieutbildade som inom en treårsperiod väljer att fortsätta med högre studier. Den totala nedgången har blivit mindre markerad eftersom den motvägs av en ökning av äldre studerande.

Den ortodoxa teorin klarar sig bäst

I en artikel i *Dagens Nyheter* den 2 juli 1986 anges att flera av landets vårdhögskolor ställer in viktiga specialutbildningar redan innan antagningen till höstterminen är avslutad. "Det är redan klart att utbildningen av sköterskor till psykiatrisk vård inställs i Norrköping, Östersund, Helsingborg, Eskilstuna och Skövde. Ing-

Tabell 1 Internräntor för akademisk utbildning och studerandetillströmningen vid universitet och högskolor

År	Sverige		USA f) internränta procent		
	internränta procent	första gången nyinskrivna stud.			
			därav inom tre år e. gym.		
1920 a)	12	1 776	1 723	10,7	
1930 a)	12	1 826	1 826		
1930 b)	9,3				
1935 b)	9,4	2 272	2 136		
1940 b)	10,0	2 113	1 922		
1958 c)	10,5	7 203	5 545		11,3
1967 c)	10,0	26 037	19 881		8,2
1966 d)	10,4	21 037	17 082		9,2
1971 d)	8,3	23 391	12 986		
1968 e)	11,5	31 220	22 437		8,7
1974 e)	7,3	23 722	11 376	8,5	
1981 e)	5,0			8,7	
1982				10,2	

Samtliga internräntor beräknade på manliga lönar

a) Akademiskt utbildad lärare/industriarbetare, Ohlsson [1986] s 62. Primärkälla Folkräkningarna 1920 och 1930. Nyinskrivna avser 1923 i stället för 1920.

b) Adjunkt/metallarbetare, Ohlsson [1986] s 60, primärkälla Nilsson [1984].

c) Tjänsteman med akademisk utbildning/tjänsteman på intermedjär nivå där normalt studentexamen krävs för ett urval om 5 procent av Malmö stads befolkning, årslöner, Ohlsson [1986] s 55-56.

d) Statstjänsteman med akademisk utbildning/statstjänsteman med grundskoleutbildning, Gustafsson [1976] s 134.

e) Akademisk utbildning/grundskoleutbildning urval för hela arbetsmarknaden från levnadsnivåundersökningarna utförda vid SOFI vid Stockholms universitet. Internräntorna har beräknats från Gustafsson och Lantz [1985] s 172 under antagande att utbildningstiden för akademisk utbildning i förhållande till grundskola/folkskola tar 8 år.

f) College education/high school education, Willis [1985].

Marie Persson, vikarierande kanslichef på landstingets antagningsenhet i Jönköping tror att det är dåliga löner som får folk att avstå från att söka. - De som drar på sig stora studielån har svårt att få igen sina pengar."

Enligt Rolf Ohlssons teori är detta ingenting att sörja över eftersom utbildning inte höjer de utbildades kompetens utan endast syftar till att sortera fram vissa individer framför andra. Den som blir sjuk någon gång och inte får vård av utbildade

sjuksköterskor kommer nog att sakna det produktiva värdet av vårdutbildningen.

Det svenska exemplet på den högre utbildningens område visar, enligt min uppfattning, att den ortodoxa teorin även i detta fall klarar sig bäst.

Referenser:

- Berg, I, [1970], *Education and Jobs, the Great Training Robbery*. Praeger, New York.
Cain, G, [1976], "The Challenge of Segmented La-

- bor Market Theories to Orthodox Theory: A Survey". *Journal of Economic Literature*, Vol. XIV, nr 4.
- Gustafsson, S, [1976], *Lonebildning och lonestruktur inom den statliga sektorn*. Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Gustafsson, S och Lantz, P, [1985], *Arbete och löner. Ekonomiska teorier och fakta kring skillnader mellan kvinnor och man*. Industriens Utredningsinstitut och Arbetslivscentrum, Stockholm.
- Nilsson, A, [1984], *Studiefinansiering och rekrytering till hogre studier 1920-1976*. Ekonomisk-historiska foreningen, Lund.
- Ohlsson, Rolf, [1986], *Hogre utbildning och demografisk forandring*. Ekonomisk-historiska foreningen, Lund.
- Pettersson, L, [1983], *Ingenjorsutbildning och kapitalbildning 1933-1973*. Ekonomisk-historiska foreningen, Lund.
- Willis, R, [1985], "Wage Determinants: A Survey and Reinterpretation of Human Capital Earnings Functions". Discussion Paper Series, ERC/NORC, University of Chicago, under publicering i *Handbook of Labor Economics*, North Holland, Amsterdam.